

Відгук

**офіційного опонента на дисертацію Кліша Андрія Богдановича
на тему “Український суспільно-християнський рух
у Галичині: ідейні засади, організаційна структура
та політичні практики (кінець XIX – початок XX ст.)”,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

Дисертаційне дослідження А.Б.Кліша присвячено аналізу українського суспільно-християнського руху в Галичині від часу історичних витоків з другої половини XIX ст. та створення Католицько-руського народного союзу в 1896 р. до початку Першої світової війни. Ця тема викликала зацікавлення дослідників ще з кінця XIX ст., що аналізували різноманітні аспекти діяльності християнських суспільників, їх визначних представників на політичній арені Галичини означеного періоду. Однак український суспільно-християнський рух у контексті аналогічних європейських партій та взаємин з іншими політичними силами Галичини недостатньо висвітлений в історичній науці. По суті, це й спонукало вибір теми дослідження А.Б.Кліша, що має наукову і суспільну актуальність, виконувалося в рамках науково-дослідницької проблематики кафедр Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Автор звернув особливу увагу на утвердження власної політичної ідеології та еволюцію суспільно-християнського руху в Галичині з початку 90-х рр. XIX ст. до 1914 р., тобто в період, коли християнські суспільники заявили про себе як активна політична сила в конституційних рамках Габсбурзької монархії.

Рецензована робота пройшла належну апробацію результатів на 50-ти наукових конференціях, включаючи насамперед міжнародні та всеукраїнські. Один тільки перелік конференцій у вступі охоплює майже три сторінки дисертації (с. 35–38). Впадає у вічі ґрунтовне висвітлення основних положень дисертаційного дослідження в 93 публікаціях, у т. ч. в індивідуальній

монографії, 52 статтях у наукових фахових виданнях, 12 – у закордонних наукових збірниках тощо. Уже з першого знайомства з рецензованою дисертацією складається враження, що вона є результатом тривалого наукового пошуку, публікації на обрану тему здійснювалися упродовж десяти років (з 2009 р.). У вступній частині роботи належним чином сформульовано об'єкт і предмет, хронологічні й територіальні рамки дослідження та інші необхідні атрибути. Позитивно, що дисертант, аналізуючи діяльність українських християнських суспільників, не обмежився територією Східної Галичини, а звернув увагу на столицю монархії, де партія мала своїх представників у Державній Раді у Відні, здійснив порівняльний аналіз з аналогічними рухами в інших слов'янських народів, зокрема на землях Богемії, Моравії, Словенії, Хорватії.

Структура роботи побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається зі вступу, шести розділів, поділених на 21 підрозділ, висновків, списку використаних джерел та трьох додатків. У першому розділі дисертації “Історіографія, джерела та методологія дослідження” (с. 39–106) А.Б.Кліш багато уваги приділив стану наукової розробки проблеми. Усю наявну літературу він поділив на п'ять груп, починаючи з праць авторів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. і до сучасних українських та зарубіжних науковців. Щоправда, перший підрозділ, де зроблено фаховий аналіз історіографії, дещо переобтяжений кількістю прізвищ дослідників, насправді більшість із них досить побіжно торкалася досліджуваної тематики. Мабуть, було б доцільніше в історіографічному огляді більшу увагу звернути на істориків, які безпосередньо висвітлювали суспільно-християнський рух у Галичині досліджуваного періоду, більше погрупувати їх за напрямками досліджень – про партійне життя, біографістика, узагальнюючі або дотичні до теми праці та ін.

Характеристика використаних джерел у дисертації значно менша за обсягом поданого матеріалу (с. 68–82). А.Б.Кліш аргументовано класифікував

першоджерела не за місцем зберігання або за іншими формальними ознаками, а за їх походженням, за схемою професора І. Михальського, що неодноразово використовувалася для джерел з історії політичних партій австрійського періоду. Основну групу джерел для дослідження суспільно-християнського руху в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст., стверджує дисертант, складають архівні документи, більшість яких уводиться до наукового вжитку вперше. Зокрема, використано матеріали з п'яти українських архівних установ – відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (чотири фонди, 53 одиниці зберігання), Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (10 фондів, 49 справ), Державного архіву Львівської області (чотири справи з одного фонду), відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (чотири фонди, 48 справ), одна справа з Центрального державного архіву вищих органів влади України в м. Києві (правильна назва архіву – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), а також кілька справ із зарубіжних архівів і бібліотек у Варшаві, Кракові, Перемишлі.

Усього автор використав 164 справи з архівів та рукописних відділів бібліотек в Україні та Польщі. Важливим доповненням до цього стали опубліковані джерела (46 позицій у списку джерел), поділені дисертантом на кілька груп – документи і матеріали законодавчого та нормативного характеру, збірники документів і матеріалів. Крім того, в роботі використано періодичні видання та публіцистику, насамперед з газети “Руслан” (понад 800 позицій з 1041 у списку джерел), документи особового походження – листування, спогади та ін. (21 позиція). Загалом джерельна база є достатньою для висвітлення дослідницької проблеми, порушеної автором. Висвітлюючи в окремому підрозділі теоретико-методологічні засади дослідження, А.Б.Кліш зосередив свою увагу на основні методи і принципи, на яких базується дослідження, з'ясував термінологію і засади цитування, дав визначення дефініцій, що в історичній науці ототожнюються з суспільно-християнським

рухом – політичний католицизм, християнська демократія та ін., а також пояснив значення найбільш часто вживаних термінів (партія, національне питання, національний рух тощо).

Основну частину роботи дисертант подав у проблемно-хронологічному аспекті, в наступних п'яти розділах послідовно розкрив ідейні засади, організаційну структуру і політичну діяльність християнських суспільників у Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. Особливу увагу звернено на передумови зародження суспільно-християнського руху, зокрема вплив на його генезу в усій Європі та Австро-Угорщині вчень римських понтифіків, а також “нової ери” на початку 1890-х рр., що дала вирішальний поштовх для політизації національного життя, включаючи створення політичних організацій суспільно-християнського спрямування. В окремому розділі на фаховому рівні висвітлено організаційне становлення суспільно-християнського руху, що знайшло відображення в заснованій 1896 р. власній партії – Католицько-руському народному союзі (далі – КРНС), розглянуто регіональні особливості цього руху, зокрема діяльність Християнсько-політичного союзу у Станиславові з кінця XIX ст., функціонування “Руської громади” як політичної організації суспільно-християнського напрямку на початку XX ст., з'ясовано суспільно-політичні орієнтації вищого духовенства, програмні засади створеного в 1911 р. Християнсько-суспільного союзу.

Окремо на широкому джерельному матеріалі висвітлюється ідеологія представників суспільно-християнського руху, зокрема національне питання в їх діяльності, що характеризувалася, за словами А.Б.Кліша, “найбільшою соборністю” серед усіх українських партій Галичини. Звернено увагу на зацікавлення християнських суспільників соціально-економічними проблемами та здійснення заходів для покращення освітнього рівня українців, відкриття українського університету у Львові, проаналізовано їх ставлення до релігії і ГКЦ як консолідуючого чинника в житті галицького суспільства. У дисертації знайшли ґрунтовне відображення основні чинники ставлення християнських

суспільників до інших українських політичних сил краю, насамперед, націонал-демократів і москвофілів, взаємини з представниками лівих партій національно-державницького спрямування – соціал-демократів і радикалів, а також з польськими партійними діячами в Галичині, що розгорнулася в руслі пошуку співпраці для здобуття певних преференцій для українців. Заслуговує на позитивну оцінку розділ про участь християнських суспільників у виборчих кампаніях до австрійського парламенту і Галицького сейму та їх роботу в Державній раді у Відні.

Висновки в кінці дисертаційної роботи А.Б.Кліша логічно впливають з основної частини, є в цілому логічними, обґрунтованими. У додатках містяться світлини лідерів суспільно-християнського руху, титульних аркушів партійних часописів, поазбучний список членів “Християнсько-суспільного союзу” у Львові (254 чол.), короткі біографи відомих діячів партії. Дисертант виявив творчий підхід до висвітлення теми, вміння на основі належного опрацювання першоджерел і фахової літератури аналізувати історичні події та явища, що мають наукову новизну (с. 33–35), дотримуватися причинно-наслідкових зв’язків.

Водночас, попри очевидні здобутки, хотілося б висловити ряд зауважень і побажань до дисертаційного дослідження А.Б.Кліша. *По-перше*, поставлене у вступі завдання – дослідити взаємини українських християнських суспільників “з аналогічними рухами слов’янських народів Австро-Угорщини” – потребувало більш детального висвітлення в роботі, особливо на міжпартійному рівні (за винятком співпраці представників суспільно-християнського руху в Державній Раді, що достатньо відображена в підрозділі 6.2). Основним ідеологічним джерелом суспільно-християнського руху, в т. ч. діяльності цієї течії в українському таборі, стала енцикліка Папи Лева XIII “*Regrum Novarum*” у 1891 р. Дисертант у підрозділі 2.2 (с. 127–171), спираючись на здобутки зарубіжної історіографії, з’ясував діяльність партій та угруповань серед слов’янських народів – словенців, хорватів, чехів, поляків та ін., що в

своїх програмах на перший план висували захист традиційних християнських цінностей, але зробив це без аналізу їх взаємин з християнськими суспільниками-українцями.

По-друге, А.Б.Кліш здійснив “спробу охарактеризувати регіональні особливості суспільно-християнського руху в Галичині” (с. 443), але це питання, на наш погляд, потребує дещо глибшого аналізу. У дисертації наголошується, що “усі партії суспільно-християнського скерування практично були організаціями однієї особи – О.Барвінського ...” (с. 73), “єдиним лідером (цих партій. – *І.Р.*) з беззаперечним авторитетом залишався О.Барвінський” (с. 93) і т. п. Однак хотілося б зрозуміти, чому політика цих партій “оберталася” навколо постаті О.Барвінського, які були причини його безальтернативної політичної позиції як лідера українського суспільно-християнського руху. Водночас бракує матеріалу про взаємини християнських суспільників з українськими діячами на православної Буковині та підросійській Україні.

По-третє, висвітлюючи особливості регіону і передумови зародження суспільно-християнського руху в другому розділі, А.Б.Кліш надає пріоритет соціально-економічним чинникам, промисловому перевороту, зuboжінню населення і т. п. (с. 107–111). На наш погляд, витоки українських партій клерикального напрямку вартувало шукати швидше в спробах зберегти ними вплив Церкви на суспільне життя, що був домінуючим у XIX ст. Однак з 1860-х рр. керівництво національним рухом поступово стало переходити до світської інтелігенції, що стало причиною зростання антиклерикальних настроїв серед молодого покоління українських діячів, у т. ч. партійних. Після аналізу програмних засад діяльності п’яти новостворених українських партій Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. дисертант робить висновок, що християнські суспільники не знаходили підтримки “не лише серед селян та робітників, але й серед більшості духовенства” (с. 120). Але цю тезу вартувало обґрунтувати, чому в українському національному русі ідеї християнських суспільників не набули значної популярності.

По-четверте, в огляді історіографії вартувало зробити, враховуючи тезу автора про “розвиток досліджень з історії суспільно-християнського руху Галичини ... як єдиний історіографічний процес” (с. 39), більш точну класифікацію груп досліджень. Бо, наприклад, третя група – це “роботи представників української діаспори” в 1940–1980-х рр. (хоча є й сучасна діаспорна історіографія, варто було її згадати), а п’ята – “дослідження іноземних авторів”, мабуть, їх доцільно об’єднати або принаймні уточнити, про який хронологічно період досліджень ідеться. Крім того, зарубіжна історіографія висвітлюється і в першій групі досліджень – “праці авторів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.”. Чи не краще було поділити історичну науку на українську і зарубіжну, а в зарубіжній виділити діаспорну та національні історіографії – польську, російську та ін. Це дало б змогу показати розвиток науки в динаміці, історично, уникнути повторів.

По-п’яте, висновки в кінці окремих розділів і підрозділів потребують посилення, зокрема підрозділи 1.1, 3.3, 4.1, 4.2 (по чотири-шість рядків) та деякі ін. Водночас А.Б.Кліш часом зловживає цитуваннями в основній частині роботи, цитати охоплюють 15–20 і навіть більше рядків на сторінку (с. 352, 212, 215, 270–271, 330, 417 та ін.).

По-шосте, деякі твердження А.Б.Кліша є надто категоричними, дискусійними. Так, є дискусійною теза, що “якщо загальний розвиток польських модерних течій (в останній третині ХІХ ст. – *І.Р.*) характеризувався лівим скеруванням, то українських – правим” (с. 173). Якщо це було так, то виникає логічне питання, чому, на думку дослідників, в українському русі Галичини з 1899 р. виникла фактично двопартійна система, в якій провідна роль центристської УНДП врівноважувалася опозицією лівої УРП (не рахуючи маловпливових партій – УСДП, що теж була лівою, та КРНС). Аналогічно вартувало пояснити, що дисертант мав на увазі, коли писав про кінець “ери домінування християнських суспільників у галицькій політиці” в 1904 р. (с. 408). Мабуть, мова йшла про те, що наприкінці ХІХ ст. вони мали найбільшу

репрезентацію серед усіх українських партій в австрійському парламенті. Як стверджує далі сам автор, “польська адміністрація підтримувала їх (політиків КРНС. – *I.P.*) як противагу більш радикально налаштованим українським політикам” (с. 418). Навряд чи без цієї підтримки КРНС мала б такий успіх на виборах 1897 р., але чи було це свідченням домінування партії в галицькій політиці?

Надто спрощеним видається також трактування дисертантом русофільської (москвофільської) течії в Галичині, не вдаючись у деталі цієї дискусійної проблеми в історіографії. Так, на с. 119 автор стверджує, що москвофільська Руська народна партія (далі – РНП) “відстоювала національну єдність українців та росіян, підтримувала російську мову”. Подібні тези в оцінці галицьких москвофілів (русофілів) у дисертації не є поодинокими. Однак діячі РНП не вважали українців окремим народом, чимало з них навіть напередодні Першої світової війни далі вживали, по суті, макаронічне “язичіє”, а не літературну російську мову. Сам термін у дисертації “Руська народна партія” не є в нашому розумінні вдалим, бо вони називали себе партія “Русска”, а етнонім “руський” вживали народовці. Водночас вважаємо не зовсім вдалими терміни “австро-угорська влада” (с. 120), “австро-угорська корона” (с. 377). На нашу думку, москвофіли не були в класичному розумінні правою партією, як стверджує А.Б.Кліш.

По-сьоме, дисертант у деяких місцях допускає неточності. Зокрема, часопис “Правда”, що видавався у Львові в 1867–1898 рр., не можна називати “виданням суспільно-християнського скерування ...” (с. 80, 81). Є помилковим твердження, що місячник “Swiat Słowianski” (“Слов’янський світ”), який виходив у Кракові в 1905–1914 рр., друкував матеріали про “події культурного життя ... на Радянській Україні” (с. 298). Часописи “Діло”, “Літературно-науковий вісник” і “Свобода”, що публікували антиклерикальні статті, не належали РУРП або УСДП, як може впливати з контексту останнього абзацу на с. 379.

Водночас у роботі трапляються бдрукки: Данило Тянячкєвич, а не Д.Тинячкєвич на с. 60; “третину євреїв Чернівецького університету склали євреї” на с. 296; правильно писати священник, а не священник (у багатьох місцях) та ін., помилки мовно-стилістичного і граматичного характеру. Не варто писати займенник “ми” (с. 87), є тавтологією вислів “подекуди деякі...” (с. 263), автор вживає нехарактерні для української мови вислови, русизми: “тим не менше” (с. 46, 222), краще сказати “однак”, “утім” тощо. Остаточний варіант дисертаційної роботи вартувало дати літредактору і коректору. У списку використаних опублікованих джерел спочатку треба було давати видання кирилицею, а потім – латинкою.

Однак, незважаючи на окремі зауваження і побажання, що не мають принципового характеру і значною мірою є дискусійними, загалом докторська дисертація Андрія Богдановича Кліша “Український суспільно-християнський рух у Галичині: ідейні засади, організаційна структура та політичні практики (кінець XIX – початок XX ст.)” є завершеним, комплексним дослідженням. Воно відповідає встановленим в Україні вимогам до такого роду робіт, що дає усі підстави спеціалізованій вченій раді Д 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка присудити А.Б.Клішу науковий ступінь доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії України

і методики викладання історії

ДВНЗ “Прикарпатський національний

університет імені Василя Стефаника”

І.Я.Райківський

